

ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

«ՅՈՒՐԱՅԻՆԻ» ԵՎ «ՕՏԱՐԻ» ՓՈԽՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ՆՇԱՆԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՅԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՄԻՋՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՄԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ

ՂԱԶԱՐ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

Մարդկության պատմության համայնապատկերն աչքի է ընկնում տարբեր երկրների ու ժողովուրդների սոցիոմշակութային բազմազանությամբ: Դժվար է պատկերացնել որևէ մշակույթ առանց լեզվի, որով խոսում է նրան պատկանող ժողովուրդը, արտահայտվում են յուրահատուկ դիցաբանական պատկերացումները, կրոնը, բարոյականությունը, արվեստը, գիտությունն ու փիլիսոփայությունը: Լեզուն և լեզվամշակույթն ունեն այնպիսի առանձնահատկություններ, որոնց ուսումնասիրությունը որոշակիորեն լույս է սփռում միջմշակութային հաղորդակցման և մշակութային երկխոսության հիմնախնդիրների պարզաբանման վրա: Այդ առանձնահատկությունների մեջ մտնում են այնպիսի գործողություններ ու մեխանիզմներ, ինչպիսիք են, մասնավորապես, կարծրատիպացումը և լեզվական մարկերները, որոնց գործառությամբ լեզվական առանձին միավորները ստանում են լրացուցիչ իմաստներ ու նշանակություններ և վերածվում միջմշակութային հաղորդակցման դիսկուրսի առանձնահատուկ տարրերի: Պատահական չէ, որ կարծրատիպերը դարձել են ժամանակակից հոլմանիտար դիսկուրսի առանցքային հիմնախնդիրներից մեկը, քանի որ դրանց հիման վրա ձևավորվում են մշակույթի խորհրդանիշները [մարկերները]: Սակայն մինչ այս երևույթների բովանդակային պարզաբանումը հարկ է դիտարկել, թե միջմշակութային փոխհարաբերության և երկխոսության գործընթացում ինչպիսի նշանակություն ունի տարբեր մշակույթների ներկայացուցիչների կողմից աշխարհի յուրացման ու աշխարհընկալման բովանդակությունը:

Մարդու կողմից շրջակա միջավայրի մասին տեղեկույթի ընկալումն ունի ընտրովի բնույթ: Յուրաքանչյուր մարդու մշակութային և կենսական փորձը, հույզերը, դաստիարակությունն ու կրթությունն անհատական ու անկրկնելի են, և այդ պատճառով մարդիկ միևնույն իրադարձություններին հաճախ տալիս են տարբեր մեկնաբանություններ: Բանն այն է, որ շրջակա աշխարհից ստացած տեղեկությունները մարդիկ համակարգում ու դասակարգում են ըստ իրենց նախապատվությունների ու աշխարհընկալման: Այսինքն՝ ընկալված իրերը, մարդիկ, հարաբերություններն ու երևույթները ստորաբաժանվում են համապատասխան խմբերի, դասերի, տեսակների:

Հարկ է նշել, որ շրջակա աշխարհի ընկալման ու յուրացման ընթացքում մարդը ղեկավարվում է գեղեցկության, ճշմարտության, ընկերու-

թյան, ազատության, արդարության և այլնի մասին սեփական պատկերացումներով, ինչն իր հերթին պայմանավորված է նախորդ կենսափորձով, անձնական հետաքրքրություններով, դաստիարակությամբ, սոցիալ-տնտեսական և այլազան գործոններով: Այս գործոնների ազդեցությամբ շրջակա աշխարհը բացվում է մարդու առջև ամենատարբեր նշանակություններով ամենանպաստավորից մինչև նրա կյանքին սպառնացողը:

Շրջակա աշխարհը մարդու գիտակցության մեջ արտացոլվում է մշակութային «հայելու» միջով: Այլ կերպ ասած՝ աշխարհի ընկալումը ոչ թե պասիվ հայեցողություն է, այլ մարդու բարոյական հայացքների, մշակութային ավանդույթների, նախապաշարումների ու կարծրատիպերի «զտիչով» անցած և անձնավորված ըմբռնում, ինչը հնարավորություն է տալիս «մարդկայնացնելու» իրականությունը՝ այն դարձնելով առավել հասկանալի ու բացատրելի: Իսկ դա նշանակում է, որ մեր արարքների ամրագն առերևույթ պատճառները երբեմն պայմանավորված են այն բանով, թե ինչպիսին է աշխարհը մեզ թվում՝ անկախ նրա իրական գոյից: Պատահական չէ, որ մարդիկ հաճախ դառնում են իրենց ընկալումների գերին:

Եթե բոլոր մարդկանց մեջ զգայությունների ձևավորման գործընթացը միանման է, ապա ստացված զգայությունների մեկնաբանությունն ու նույնականացումը որոշվում են մշակույթով, ստացված տեղեկության գնահատման ու մեկնաբանման մշակութաբանական չափորոշիչներով: Այս առնչությամբ տեղին է նկատել, որ մարդու կողմից իրականության ընկալման ու յուրացման մշակութային կարևոր դետերմինանտներից մեկը լեզուն է: Ի դեպ՝ մշակութային տարբերությունների ու հակադրությունների պարագայում միջմշակութային հաղորդակցման հաջողությունը կախված է մի շարք գործոններից: Այստեղ կանխորոշիչ գործոններից մեկը, որը սահմանում ու որոշում է ինչպես հաղորդակցության շարժառիթները, այնպես էլ հաղորդակցային գործունեության բուն բովանդակությունը, այն է, որ հաղորդակցվողները պատկանում են տարբեր լեզվամշակույթների: Այս գործոնը մեծ ազդեցություն ունի ինչպես տարբեր մշակույթների ներկայացուցիչների միջանձնային շփման, այնպես էլ միջմշակութային հաղորդակցման սոցիալական համատեքստի վրա: Ընդ որում, չի կարելի ասել, թե այս գործոնը ազդում է միայն «նախկին հաղորդակցվողների» վրա, իսկ միջմշակութային հաղորդակցության ոլորտում կրթվածությունն ու զարգացածության աստիճանը կարող է հանգեցնել միջմշակութային ու միջլեզվական սահմանները ջնջելուն կամ հաղթահարելուն: Միջմշակութային հաղորդակցման ոլորտում մեծ փորձը ընդամենը նպաստում է իրազեկմանը՝ օտարի «այլության» գիտակցմանը, նույնիսկ նրա «գոյության իրավունքի» ճանաչմանը, բայց ոչ երբեք լեզվամշակութային բազմազանության անհետացմանը: Բանն այն է, որ յուրաքանչյուր լեզու ոչ միայն հաղորդակցային նշանների համակարգ է, այլև բովանդակում է ազգի կամ էթնոսի ողջ մշակույթը: Այլ կերպ ասած՝ լեզվամշակույթում արտացոլվում է տվյալ ազգի ինքնությունն ու ինքնագիտակցությունը: Նեղ իմաստով՝ էթնիկ ինքնագիտակցությունը մարդու նույնացումն է այս կամ այն էթնոսին, այսինքն՝ այն էթնիկական ինքնությունն է: Լայն իմաստով այն ոչ միայն ինքնանույնացում է նշանակում, այլև էթնիկական մշակույթի ողջ համալիրի, ողջ

մշակութային միջավայրի իմաստավորում, այսինքն՝ մշակութային ինքնության գիտակցում:

Էթնիկ և մշակութային ինքնությունները պատկանում են անձի հիմնարար բնութագրերի շարքին, քանի որ ինքնանույնականացման և ինքնագիտակցման գործողությունների շնորհիվ անձը կարողանում է իր «ես»-ը համեմատել այլոց հետ և օտար հասարակության մշակութային ու սոցիալական ձևերի ճանաչման, համեմատման ու գնահատման գործողությունների շնորհիվ ձեռք բերել ինքնագիտակցություն¹: Օտարի և յուրայինի տարբերակման և սեփական աշխարհընկալման ձևավորման հիմքում ընկած է էթնոկենտրոնությունը: Այն մարդուն հնարավորություն է տալիս օտարի սոցիոմշակութային առանձնահատկությունների ճանաչման միջոցով ուրվագծել իր էթնոմշակութային սահմանները: Ընդ որում, այդ ճանաչումը միշտ իրականացվում է սեփական սոցիոմշակութային համակարգի համատեքստում: Այդ իսկ պատճառով «օտարի «աշխարհի պատկերը» փոփոխվում է արտակարգ դաճաղ, նույնիսկ որակական շարժերը, որոնք տեղի են ունենում օտար մշակույթներում (ինչպես խորհրդային կարգերի տապալումը Խորհրդային Միության երկրներում), նույնիսկ դրական բնույթի փոփոխություններն արագորեն չեն ամրագրվում «յուրայինների» ընկալումներում, հատկապես երբ օտարների վերաբերյալ ձևավորված գնահատականներն արդեն իսկ ժխտական են, և հակառակը, բացասական պահերը հեշտորեն մտնում են առօրեականություն»²:

Միևնույն ժամանակ, էթնոկենտրոնությունը, որպես սեփական մշակութային զտիչների օգնությամբ աշխարհի գնահատման ու իմաստավորման միտում, ինքնին ո՛չ վատ է, ո՛չ լավ. այն «սոցիալիզացիայի և մշակույթին հաղորդակից լինելու բնականոն հետևանք է»³: Եվ այս առումով «միջմշակութային հաղորդակցման արդյունավետությունը կախված է աշխարհի իմաստավորման ու գնահատման էթնոկենտրոն մշակույթի ճկունությունից»⁴: Ի դեպ, միջմշակութային հաղորդակցության սկզբունքներին ու գիտելիքներին անձանոթ հաղորդակցվողի ելակետային դիրքորոշումներն առավել քիչ ճկուն են, ինչի հետևանքով օտար մշակույթի նկատմամբ թշնամական վերաբերմունքը հաճախ տարածվում է նաև միջմշակութային հաղորդակցման լեզվի վրա: Որևէ ժողովրդի նկատմամբ թշնամական վերաբերմունքը, օրինակ, կարող է դառնալ այդ ժողովրդի լեզվի յուրացումը խոչընդոտող հանգամանք:

«Ուրիշին հասկանալը» հեշտ չէ, առավել ևս, երբ միմյանց միջև գոյություն ունեն լեզվական և, դրանով իսկ, նշանաբանական տարբերություններ: Մարդը հասկանում է միայն այն, ինչն արդեն որոշակիորեն ճանաչել է: Նորի ճանաչումը շատ հաճախ զուգորդվում է վախով, քանի որ այդ նո-

¹ Стен Тихонова Н. А. Стереотипы в отношении гастрономии как маркеры культурной идентичности // "Исторические, философские, политические и юридические науки . Вопросы теории и практики". Тамбов, 2011, № 6(12). В 3-х ч., ч. 3, էջ 183:

² Кашкин В. Б. Маркеры своего и чужого в межкультурном диалоге // "Взаимопонимание в диалоге культур: условия успешности". Коллективная монография. Ч. 2. Воронеж, 2004, с. 61.

³ Мацумото Д. Психология и культура. СПб., 2002, с. 74–75.

⁴ Նույն տեղում, էջ 77:

րը դեռևս անորոշ է և կարող է ընկալվել որպես սեփական գոյության սպառնալիք: Որոշ իմաստով կարելի է ասել, որ լեզուն և այլ հաղորդակցային համակարգերը առաջացել են շրջակա չճանաչված, չանդամահատված աշխարհի նկատմամբ վախից: Ճանաչված, անդամահատված և նշանակված աշխարհն առօրյա դիսկուրսում վերարտադրվում է որպես յուրային, անվտանգ, հարմարավետ, ոչ ագրեսիվ: Սեփական և օտար մշակույթների ճանաչված կարծրատիպերը նպաստում են հարմարավետության և անվտանգության զգացողության ստեղծմանը: Այդ զգացողությունը, որն անհատը ստեղծում և ձգտում է պահպանել, ինքնապահպանման այն բնազդներից մեկն է, որը նպաստում է մարդու ինքնության պահպանմանը: Ավելին, այդ այսպես կոչված հարմարավետ պրակտիկան կիրառվում է անգամ մանիպուլյացիոն գործընթացներում, քանի որ այն հենվում է ավանդույթների, նախապաշարունների, առասպելների վրա, որոնք հենց հարմարավետ պրակտիկայի դրսևորումներ են⁵:

Ցանկացած դիսկուրս ուղղված չէ տեղեկատվության փոխանցմանը. դիսկուրսիվ գործունեության հիմնական գործառույթը հաղորդակցային և կենսական տարածությունների սահմանազատումն է: Հաղորդակցային վարքն ուղղորդված է յուրային (սեփական) լսարանի հետ նույնականացմանը և օտարից սահմանազատմանն ու հեռավորության պահպանմանը: Միջմշակութային դիսկուրսը կապված է զանգվածների ու անհատների խմբերի միավորման և այլ խմբերից սահմանազատման հետ՝ հիմնվելով սոցիալական ռեալության մեկնաբանության վրա: Նույնականացումն ու սահմանազատումը փոխլրացնող գործընթացներ են և նշանաբանական սահմանի երկու կողմերն են:

Այս կամ այն մշակույթը կամ մշակույթի նշանային համակարգը գնահատող պարզունակ ըմբռնումներում, որպես կանոն, խախտվում է հանրընկնողության սկզբունքը, այսինքն՝ համակարգին համապատասխանությունը, դրա հետ համատեղելիությունը: Բանն այն է, որ այդ գնահատականներում այլ մշակութային կողին, լեզվին, նշանաբանական համակարգին պատկանող նշանները մեկնաբանվում են սեփական մշակույթի, սեփական լեզվի, սեփական համակարգի միջոցով⁶: Այս ճանապարհով օտար մշակույթի տարբեր տարրերի տրվում են տարբեր պիտակներ: Սակայն յուրաքանչյուր նշանաբանական համակարգ պայմանականությունների համակարգ է. «Յուրաքանչյուր ազգ բնության մասին ունի իր պատկերացումը: Միջմշակութային դիսկուրսը, հատկապես որոշակիության ձգտելու, գոյություն ապահովելու, սեփական մշակութային տարածությունը օտարից պաշտպանելու դեպքերում, պայմանական-մշակութային ընդունում է որպես բնական անհրաժեշտություն»⁷:

Մարդկային կենսագործունեության հիմքում ընկած են մի շարք արժեքաբանական տարբերակիչ գնահատականներ (վտանգավոր և անվտանգ, օգտակար և վնասակար, յուրային և օտար և այլն), որոնք միջ-

⁵ Տե՛ս **Филинский А. А.** Критический анализ политического дискурса предвыборных компаний. Тверь, 2002, էջ 59:

⁶ Տե՛ս **Кашкин В. Б.** Введение в теорию коммуникации. Воронеж, 2003, էջ 89-90:

⁷ **Барт Р.** Общество, воображение, реклама // "Система моды: статьи по семиотике культуры". М., 2003, с. 426.

մշակութային հաղորդակցության պարագայում դրսևորվում են վերաբերմունք արտահայտող կարծրատիպերի ու կանխադիքորոշումների տեսքով՝ էական ազդեցություն թողնելով հաղորդակցության սկզբի, իրականացման և արդյունքի վրա⁸: Բանն այն է, որ մարդու հիմնական հատկություններից մեկը շրջակա աշխարհի առարկաների ու երևույթների տարբերակումը, դասակարգումն ու սահմանազատումն է: Այս առնչությամբ Յու. Լոտմանը նկատում է, որ «...անհատականության ինքնանույնականացման և արժեհամակարգի ձևավորման հիմնական մեխանիզմներից մեկը սահմանազատումն է, սեփական և օտար տարածությունների միջև սահմանի անցկացումը...: Սեփական տարածությունը սահմանվում է որպես «մեր», «յուրային», «մշակութային», «անվտանգ», «ներդաշնակ կազմակերպված» և այլն: Դրան հակադրվում է այն տարածությունը, որը բնորոշվում է որպես «նրանց տարածություն», «օտար», «թշնամի», «քառսային»⁹:

Սահմանի գաղափարը մեծապես ու գլխավորապես զուգորդվում է «փշալարային», մեղմ ասած՝ «պատից այն կողմ», «ուրիշ», «սխալ», «արգելված» և այլ կարծրատիպերի հետ: Ի դեպ, «յուրայինների» և «օտարների» ֆիզիկական կամ քաղաքական սահմանները միշտ չէ, որ համապատասխանում են նրանց միջև եղած տնտեսական, էթնոմշակութային ու պատմամշակութային սահմաններին ու դրանց առասպելաբանությանը: Օրինակ՝ տարածքային ու գաղափարական իմաստով «Արարատ լեռը» ոչ միայն հայկական իրականություն է, այլև խորհրդանշանային իմաստ ունեցող մի իրականություն, որը կա բոլոր նրանց համար, ովքեր հավատում են ջրհեղեղի աստվածաշնչյան մեկնաբանությանը: Այսինքն՝ Արարատը մի յուրահատուկ լեզվամշակութային սահման է, որը տարանջատում է յուրայինը օտարից: Ընդ որում, յուրայինի և օտարի տարանջատում և հակադրություն կարող է առաջանալ ոչ միայն օբյեկտիվ, այլև գիտակցության մեջ նրանց սուբյեկտիվ արտացոլման պատճառներով¹⁰: Եվ այնուամենայնիվ, թեև սահմանազատման պատմեղները անցողիկ են, միևնույնն է, դրանք երկար ժամանակ պահպանում են իրենց վարքաբանական նշանակությունը, դրանք են ստեղծում այն աշխարհը, որտեղ ապրում է մարդկային անհատը և էթնիկ խումբը: Այդպիսի օրինակ կարող է ծառայել միջգերմանական սահմանը: «Բեռլինյան պատի» ֆիզիկական ռեալությունը կարճ կյանք ունեցավ: Պետք է նկատել, սակայն, որ երկու Գերմանիաների միջև ֆիզիկական սահմանի ոչնչացումից հետո ևս դեռ պահպանվում է նրանց միջև վարքաբանական սահմանը՝ փոխվել է միայն սահմանի արժեքաբանական իմաստը: Եթե մինչ այդ ԳԴՀ-ը դիտվում էր չար ուժերի պատվար, ապա այժմ նախկին այդ տարածքը, իր բնակիչներով հանդերձ, ստացել է «մութ Գերմանիա» (Dunkeldeutschland) որակումը և այլն¹¹: Այս-

⁸ Տե՛ս **Карасик В. И.** Языковой круг; личность, концепты, дискурс. Волгоград, 2002, էջ 29:

⁹ **Лотман Ю. М.** Внутри мыслящих миров. Человек–текст–семиосфера–история. М., 1996, с. 175.

¹⁰ Տե՛ս **Степанов Ю. С.** Константы: словарь русской культуры. М., 2001, էջ 127:

¹¹ Տե՛ս **Bashaikin N.**, Das Eigene und das Fremde: Das Deutsche zehn Jahre ohne Mauer // "Свое и чужое в европейской культурной традиции: литература, язык, музыка". Н. Новгород, 2000, էջ 23-24:

պիսի օրինակներ շատ կան, որոնք նույնպես հաստատում են, որ բնության մեջ սահմաններ չկան. սահմաններն անցկացնում է մարդը, դրանք նշանային, մշակութային, գաղափարական բնույթ ունեն և իրենց հատուկ կարծրատիպային վարքով մարդկանց գոյության համար խիստ էական են: Ինչպես գոյություն ունի ներքին գրաքննություն, այնպես էլ գոյություն ունեն ներքին սահմաններ, որոնք միջմշակութային փոխհարաբերություններում կողմերի փոխհասկացման ու փոխըմբռնման արգելքներ են:

Միջմշակութային հաղորդակցության համար լեզվական, նշանաբանական սահմանի գործոնը հիմնարար, արմատական նշանակություն ունի: Հաղորդակցման սկիզբը ենթադրում է, որ հաղորդակցվողները իրենց և զրուցակցին ընկալում են որպես «յուրային» և «օտար»: Երկխոսության մեջ յուրայինի և օտարի խոսքին տրվում են տարբեր իմաստներ ու նշանակություններ, այսինքն՝ մարկերներ, որպես սեփական լեզվի ու մշակույթի «սահմանից այն կողմ», «պատից այն կողմ» գտնվող լեզվամշակույթի ներկայացուցչի խոսք: Ընդ որում, կարևոր չէ, թե ինչ միջոցով է տարվում երկխոսությունը՝ երկու լեզուներից մեկով, բոլորովին այլ լեզվով, թե՞ թարգմանչի օգնությամբ: Բոլոր դեպքերում հաղորդակցվողները հաշվի են առնում և ընդգծում են իրենց տարբեր մշակույթների պատկանելությունը: Այսպիսի տարանջատումն անպայմանորեն չի նշանակում հակամարտություն կամ ագրեսիվ հաղորդակցություն: Շատ հաճախ հաղորդակցվողները փնտրում են փոխադարձ հասկացման ընդհանուր դաշտ՝ արդյունավետ հաղորդակցմանը նպաստելու համար մոտեցնելով լեզվամշակույթով դետերմինավորված աշխարհըմբռնումները: Հաղորդակցային հավասարակշռությունն ապահովվում է համակրանքի և հակակրանքի, փոխազդեցության և ազդեցության երկու մրցակցող սկզբունքներով: Անկախ այն բանից, թե այդ սկզբունքներից որին է նախապատվություն տրվում, **նշանաբանական սահմանի առկայության ծանաչումն ու ընդունումը միջմշակութային հաղորդակցման համար հաստատում են:**

Միջմշակութային հաղորդակցությունում նշանաբանական սամանը մարկերավորվում է, ընդ որում՝ այդ հաղորդակցությունում միջմշակութային հարաբերությունների մասին յուրայինի և օտարի մարկերները բաժանվում են երեք մակարդակների.

- համահաղորդակցային դիրքորոշումների մակարդակ, որտեղ մարկերները վերաբերում են լեզվին (սեփական և օտար լեզու, մշակույթ),
- կոնցեպտների մակարդակ՝ լեզվի միավորների մարկերներ («յուրայինի» և «օտարի» բառ, անուն, բառի հասկացում, միֆոլոգեմ, էթնոնիմ և այլն),
- հաղորդակցային վարքի մակարդակ՝ վարքաբանական մարկերներ (յուրայինների և օտարների վարքի մոդել, խոսք):

Համահաղորդակցային դիրքորոշումների մակարդակում առօրյա գիտակցության մեջ օտար լեզուն ավելի շատ բացասական, քան դրական նշանակություն ունի, ինչը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ «օտար լեզու» ասելով մենք նկատի ունենք ոչ թե որևէ կոնկրետ լեզու, այլ օտարների կամ օտար տեքստերի հետ ապագա շփմանը վերաբերող պատկերացումները, վախերը ու ֆոբիաները: «Օտար լեզվի էֆեկտը»

պայմանավորված է մարդկանց մտածական ունակությունների ժամանակավոր անկմամբ, երբ նրանք օգտագործում են օտար լեզուն¹²: Սեփական ուժերի թերագնահատումը առաջ է բերում միանգամայն բնական պաշտպանական ռեակցիա կարծրատիպերի, պատկերացումների, սնահավատությունների, համալիր դիսկուրսիվ գործողությունների և այլ ձևերով:

Սովորաբար օտար լեզուն ընկալվում է որպես անսովոր, տարօրինակ, զարմանալի, իսկ յուրային, սեփական լեզուն՝ պարզ, թափանցիկ, հասկանալի¹³: Այսպիսի պատկերացումն այս կամ այն չափով հատուկ է բոլոր հաղորդակցվողներին, անկախ այն բանից, թե որքանով են նրանք տիրապետում միջմշակութային հաղորդակցության գիտական հիմունքների ոլորտին: Սոցիալական մակարդակում օտար լեզվի ընդհանրական գնահատականը դրսևորվում է զանգվածային մշակույթում, գրականությունում, կրթությունում, քաղաքական-տնտեսական նախընտրություններում և այլն: Այդ գնահատականն առաջ է գալիս բազմաթիվ սուբյեկտիվ գնահատականներից ու նախընտրություններից և իր հերթին ազդում է վերջիններիս վրա: Օրինակ՝ կրթության և ինքնակրթության ոլորտում օտար լեզվի (առաջին, երկրորդ և այդպես շարունակ) ընտրությունը մեծապես կախված է ոչ միայն աշխարհում տիրող տնտեսական ու մշակութային իրադրությունից, այլ նաև ձևավորված կարծրատիպերից ու առասպելներից: Օրինակ՝ Չայաստանում առանձնակի կարևորվում է ռուսերենը որպես երկրորդ լեզու, որի պատճառն ավելի շատ կարծրատիպային բովանդակություն ունի, քան տնտեսական կամ քաղաքական: Սա կապված է այսպես ասած կենցաղային արժեքաբանության հետ, որը դրսևորվում է այլալեզու և այլ մշակութային միջավայրերում սեփական հաղորդակցային կարծրատիպերի ձևերով ու զանգվածային գիտակցությունում այս կամ այն լեզվի կամ էթնոսի մասին առասպելների համակարգի և կարծրատիպերի, այլ կերպ ասած՝ լեզվական կամ էթնիկական «իմիջի» տեսքով: Այլ լեզուների կամ էթնոսների մասին առասպելները, որոնք կարելի է սահմանել որպես նշանաբանական սահմանի առասպելաբանություն, հարաբերակցության մեջ են գտնվում տվյալ սոցիումում հանդուրժողական գիտակցության դրսևորման մակարդակի և առանձին լեզվի օգտագործողի ու մշակույթի կրողի վարքաբանական կարծրատիպերի հետ: Օրինակ, հայտնի է, որ հայալեզու մշակույթը կրողների համար ֆրանսերենը գեղեցիկ է, իսկ գերմաներենը՝ կոպիտ, ֆրանսերենը պիտանի է սեր բացատրելու, հաճոյախոսություններ անելու, գեղեցիկ խոսելու, պոեզիայի համար, գերմաներենը՝ կարգ ու կանոնի, թուրքերենը՝ բարբարոսության և այլն:

Բնականաբար, ազգային-լեզվամշակութային համակարգում գնահատվում են այն լեզուները, որոնք այս կամ այն կերպ նշանակություն ունեն տվյալ մշակույթում: Դրանք կան տարածքով մոտ երկրների ու ժողովուրդների, կան մշակութապես կապված ժողովուրդների, կան միջազգային դոմինանտ լեզուներն են:

Միջմշակութային հաղորդակցման գործընթացում յուրայինի և օտարի նշանաբանական մարկերավորման **երկրորդ մակարդակում (կոնցեպտ-**

¹² Տե՛ս Мацумото Д., նշվ. աշխ., էջ 273-274:

¹³ Տե՛ս Степанов Ю. С., նշվ. աշխ., էջ 140:

Ներքին) հանդես են գալիս լեզվի միավորները: Աշխարհի ընդհանրական պատկերի համատեքստում էթնոցիմները թույլ են տալիս հայտնաբերելու արտաբանավոր միջավայրի հետ բառի շփման այն տեսանկյունները, որոնք մնում են թաքնված, երբ լեզուն դիտվում է որպես բառերի հարաբերությունների համակարգ: Մարդը երբեք չի օգտագործում բառը հանուն բառի, նա ապրում և գործում է՝ օգտագործելով բառերն իր և համատեղ հասարակական կյանքի կազմակերպման համար: Ցանկացած արտահայտության կենտրոնն ընկած է դրա սահմաններից դուրս՝ սոցիալական միջավայրում: Բառն անբաժանելիորեն կապված է սոցիալական գործունեության հետ, այդ իսկ պատճառով միջնակությանին հակադրության պայմաններում էթնոցիմի՝ որպես վերբալ միֆոլոգեմի գործառության դիսկուրսիվային վերլուծությունը բացահայտում է լեզվամշակության իմաստները:

Այդպիսի օրինակներ շատ կան. «հայի բախտ», «տիպիկ վրացի», «թուրքը մնում է թուրք», «անգլիական հունոր» և այլն, որոնցում հայ, վրացի, անգլիացի, թուրք բառերի ետևում կանգնած է ավելին, քան մարդկանց որոշակի խումբ: Էթնոցիմի գործածումը լեզվից օգտվողի գիտակցությունում առաջ է բերում մեկ միասնական ձևում փաթեթավորված՝ նախորդ գործածության համատեքստերի մասին հիշողություններ, համապատասխան էթնիկ խմբի մասին գնահատականներ, նրանց հանդեպ զգացական հարաբերություններ և այլն: Այսինքն՝ միջնակությանին դիսկուրսներում էթնոցիմն իր թիկունքում թաքցնում է առասպելը՝ որպես գործողության ղեկավարման միջոց:

Միջնակությանին հակադրության պայմաններում դիսկուրսն ունի ինտերտեքստուալ բնույթ, այսինքն՝ ցանկացած տեքստ, խոսք, արտահայտություն բովանդակում են ենթատեքստ, կանխատրամադրվածություն, յուրայինի և օտարի մասին հիշողություններ ու պատկերացումներ, որոնք պայմանավորում են ողջ դիսկուրսը¹⁴:

Բառույթ-էթնոցիմը, որի թիկունքում առասպելն է, բնութագրում է ոչ թե ինտերտեքստի երեք կողմերը, այլ հաղորդակցման հնարավոր մասնակիցներից մեկին: Բացի դրանից, էթնոցիմիֆոլոգեմը, մինչ հաղորդակցության մեջ մտնելը, հնարավոր զրուցակցին կամ հաղորդակցվողին վերագրում է իր արժեհամակարգով պայմանավորված նշաններ, և այդպիսի կանխատրամադրվածություններն անընդհատ «ուղեկցում» են միջնակությանին գործողությանը կամ իրադարձությանը, ընդ որում՝ միջնակությանին հաղորդակցության պատմության ողջ ընթացքում, ինչը, օրինակ, նկատելի է հայ-թուրքական հարաբերություններում: Հաղորդակցման ընթացքին բնորոշ է դերերի փոխադարձ սահմանումը, որտեղ հաղորդակցվողները ղեկավարվում են էթնոցիմներով և առասպելներով ու դրանցից առաջացած կարծրատիպերով: Այստեղ առանձնահատուկ նշանակություն ունի աշխարհի կարծրատիպացման՝ մարդու, էթնոսի կամ սոցիալական խմբի ունակությունը կամ «բնագործ»: Կարծրատիպը սոցիալական խմբի յուրաքանչյուր ներկայացուցչի վերաբերյալ ստեղծում է նույնական տպավորություններ, որոնք ըստ երևույթին անհրաժեշտ են տվյալ սոցիալական խմբի հետ մեր հարաբերությունների, նրա հետ վարվեցողության միջոցներ

¹⁴ Տե՛ս **Ильин И.** Постмодернизм. М., 2001, էջ 101-103:

րի որոշարկման, առանձին անհատներից բաղկացած սոցիալական միջավայրին մեր հարմարվողականության համար: Էթնոմշակութային և լեզվամշակութային խմբի կարծրատիպերը կարող են և՛ ջնջել, մաքրել անհատների միջև սահմանները, և՛ հստակեցնել, ամրացնել ու պահպանել դրանք: Ընդհանուր առմամբ՝ մարդու վարքի կարծրատիպացումը նպաստում է ջանքերի տնտեսմանը, իջեցնում է գոյության անորոշությունը և մարդկային էակին ի վերջո հնարավորություն է տալիս հարմարվելու շրջակա սոցիալական միջավայրին¹⁵: Կարծրատիպը, որպես կանոն, արժեքաբանորեն կամ զգացմունքորեն մարկերավորված է: Օտար էթնոսները այդ կարծրատիպերում հաճախ բնութագրվում են որպես ցածրակարգ խմբավորումներ: Այս տեսանկյունից աշխարհի էթնոկենտրոն ընկալման միտումը մարմնավորվում է ազգային կամ էթնիկական կարծրատիպերում՝ էթնոկարծրատիպացման մեջ: Կարծրատիպացման գործընթացներն առկա են ոչ միայն այս կամ այն երկրի կամ ազգի ներկայացուցչի կերպարի ընկալման մեխանիզմներում, այլև ներառում են նաև առարկաների և իրադարձությունների մասին արտահայտություններն ու մտածողությունը: Կարծրատիպերը առարկայի մասին նաև այնպիսի ազգային, էթնիկական պատկերացումներ են, որոնք վերաբերում են այդ առարկայի լինելությանը (ինչպիսի տեսք ունի, ինչպես է գործում և այլն)¹⁶: Այլ կերպ ասած՝ էթնոկարծրատիպը դրսևորվում է որպես ուրիշների (ուրիշ մշակույթի) մասին այնպիսի մեկնաբանություն, որն անցնում է տվյալ մշակույթի միջով և պայմանավորված է տվյալ լեզվամշակութային մարկերներով: Կարելի է առանձնացնել էթնոմշակութային կարծրատիպացման մի շարք տարատեսակներ.

- պարզ ավտոկարծրատիպեր ու հետերոկարծրատիպեր (ինչ ենք մենք մտածում մեր և օտարների մասին),

- փոխաբերական ավտոկարծրատիպեր ու հետերոկարծրատիպեր (ինչ ենք ենթադրում այն մասին, թե ինչ են օտարները մտածում մեր և իրենց մասին)¹⁷:

Հարաբերությունների և հաղորդակցային վարքի կարծրատիպացման բոլոր տարատեսակներում դիտվում է մեկ սկզբունք: Բինարային ընդդիմության սկզբունքով, նույնիսկ ուրիշ ժողովրդի, ազգի սահմանման ու գնահատման ժամանակ, գնահատողն օգտագործում է իր և յուրայինների հատուկ բնութագրիչներ, սահմանափակվում է իրենց վարքաբանական համակարգով: Եթե օտարներին վերագրվում է անբանություն կամ ծուլություն, ապա ենթադրվում է, որ յուրայիններն աշխատասեր են, կամ հակառակը:

Այսպիսով, էթնոսը, իր ներկայացուցիչների դիսկուրսի միջոցով իրեն նույնականացնելով, սահմանագծում է սեփական էթնոմշակութային տարածությունը, որտեղ առանձնահատուկ նշանակություն են ստանում «յուրայիններ» և «օտարներ» կոնցեպտները:

¹⁵ Տե՛ս Lippman W., Public Opinion, New York, Harcourt, Brace, 1992, 81, 95 էջ:

¹⁶ Տե՛ս Бартми́нский Е. Базовые стереотипы и их профилирование // "Стереотипы в языке, коммуникации и культуре". Сборник статей. М., 2009, էջ12:

¹⁷ Տե՛ս Кашкин В. Б., նշվ. աշխ., էջ 57:

Յուրայինի և օտարի նշանաբանական մարկերավորման երրորդ մակարդակում (**դիսկուրսիվ մակարդակ**) կարևոր դեր են խաղում անունները: Մարդն իր կյանքի ընթացքում անցնում է ինքնանույնականացման երկու հիմնական մակարդակ. առաջին, երբ սոցիալական միջավայրից իրեն սահմանազատում է որպես անհատ, երկրորդ, երբ այլ սոցիալական խմբերից իրեն սահմանազատում է որպես տեսակ կամ ենթատեսակ (ազգ, ժողովուրդ, սոցիում, հանրույթ): Մարդու անունը և ժողովրդի անունը (անտրոպոնիմ և էթնոնիմ) առասպելականացված համակարգի երկու կենտրոններ են, որոնք կազմակերպում են անհատի կյանքն ու գոյությունը, որոշակիորեն պայմանավորում նրա վարքը: «Սա ես եմ» և «սա մենք ենք» հաստատումները սոցիալական դիսկուրսի առաջնային տարրերն են, որոնք որոշարկում են մարդու ներքին և արտաքին սահմանները ողջ սոցիալական միջավայրում: Էթնոնիմի գործառական նշանակությունը միջմշակութային փոխհարաբերությունների համակարգում հիշեցնում է այլ դիսկուրսիվ համակարգերի փոխհարաբերություններ տարբեր ոլորտներում, ինչպես, օրինակ, քաղաքական կամ տարիքային: Քաղաքական կուսակցություններն ու խմբավորումները, բանդաներն ու պատանեկան խմբավորումները, ֆուտբոլային թիմի երկրպագուները, այս կամ այն աստղի ֆանատները դիսկուրսիվ, իսկ ավելի լայն՝ հաղորդակցային վարքում դրսևորում են հստակ համընդհանրություն: Նրանք միավորվում են մամուլյան հատկանիշով և ստիպում են խմբի մյուս անդամներին իրենց պահել հաղորդակցային իրենց կանոններով ու վարքով: Այստեղ սահմանի մարկերներ են ավտոնոմինատ-միֆոլոգեմներն ու հետերոնոմինատ-միֆոլոգեմները:

Անհատի սոցիալիզացման գործընթացում օտար սոցիումի մարկերը դառնում է սեփական՝ որպես հաղորդակցային անձի սահմանի մարկեր: Դիսկուրսիվ վարքում օտարի մարկերն առաջին հերթին դրսևորվում է այլ մշակույթի ներկայացուցչի հաղորդակցային վարքի խոսքային գնահատականով: Այդ գնահատականը կարող է լինել ինչպես դրական, այնպես էլ բացասական: Այստեղ անփոփոխ է մնում միայն օտարի այլության, ուրիշության փաստի ճանաչումը:

Այսպիսով, երբ խոսքը միջմշակութային հաղորդակցման համատեքստում լեզվամշակույթների համեմատության մասին է, ապա պետք է նշել, որ լեզվական համակարգի ոչ միայն առանձին միավորները, այլև ողջ համակարգն ունի ազգային-մշակութային մարկերավորում:

Բանալի բառեր – *յուրային, օտար, միջմշակութային հաղորդակցություն, լեզվամշակույթ, էթնոկենտրոնություն, էթնոկարծրատիպ, էթնիկական և մշակութային ինքնություն, լեզվական մարկերներ*

КАЗАР АВЕТИСЯН – Семиотические особенности отношений "своего" и "чужого" в контексте межкультурной коммуникации. – В процессе диалога и межкультурной коммуникации большое значение приобретают некоторые особенности языка и языковой культуры, в частности такие, как стереотипизация и языковая маркировка. В результате отдельные языковые элементы приобретают дополнительные смыслы и значения, между “своим” и “чужим” проводятся се-

миотические границы. Проводящие границу маркеры делятся на три уровня: касающиеся языка в целом, касающиеся отдельных языковых элементов и касающиеся поведения.

Ключевые слова: *свой, чужой, межкультурная коммуникация, языковая культура, этноцентризм, этностереотип, этническая и культурная идентичность, языковые маркеры*

GHAZAR AVETISYAN – *Semiotic Peculiarities of the Relations between “Insider” and “Stranger” in the Context of Intercultural Communication.* – Certain peculiarities of language and language culture have particular significance in intercultural communication and dialogue. Specific examples are stereotyping and marking, because of which, particular linguistic units acquire additional meanings and significance as well as semiotic limits between insiders and strangers are drawn. Markers that draw limits can have three types: markers that regard the whole language, markers that regard linguistic units and markers that regard behavior.

Key words: *insider, stranger, intercultural communication, lingual culture, ethnocentrism, ethnic stereotype, ethnic and cultural identity, language marker*